

RhetoricaScandinavica

Online, vol 27 / 2023

Tidskrift för skandinavisk retorikforskning
Nr. 85 - 2023

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 85, 2023, pp 21–39, Publisher: Retorikforlaget AB

 <https://www.doi.org/10.52610/EOBK8656>

Authors Hanne Roer, University of Copenhagen

 <https://orcid.org/0009-0007-8290-4845>.

Title “Socialist pathos in Martin Andersen Nexø's speech 'Fattigper og Fremtiden' [”En folketaler med socialistisk patos. Martin Andersen Nexøs tale: 'Fattigper og Fremtiden'”].

Abstract Martin Andersen Nexø's speech at the Dynæs-gathering in 1913 is the most important of the many speeches he gave as a public orator, agitator, and popular lecturer, in Denmark and abroad. After an introduction to Danish oratory in the period, this article presents a close textual analysis of the speech, revealing Nexø's synthesis of different traditions. In 1919, Nexø turned to communism, defending in the decades to come the Soviet Union. His change of ideology did not mean that his way of appealing to the emotions of the audience changed. Hence his oratory is characterized by a generalized pathos, as defined by Madsen and Lund (2021). Nexø's orthodox, communist ideology (after 1919) may explain why there has been little research in his work as popular orator and lecturer. However, his rhetorical works are interesting because they – like his literary works – are marked by original pathos appeals, which made him one of the most popular speakers and writers in the 20th century.

Keywords Martin Andersen Nexø, socialistisk retorik, folketaler, patos, arbejderbevægelsen, mimetisk stil.

*Hanne Roer, lektor i retorik, Institut for Kommunikation,
Københavns Universitet.
0009-0007-8290-4845 / roer@hum.ku.dk*

Hanne Roer:

En folketaler med socialistisk patos

Martin Andersen Nexøs tale: "Fattigper og Fremtiden"

Martin Andersen Nexøs skabte med sin tale ved folkefesten på Dynæs 1913 sin egen retoriske stil der udviser stor lighed med hans litterære værker. Talen fremstår som en slags ur-tale i hans forfatterskab, et retorisk forråds-kammer af tanker, argumenter og figurer, som Nexø trak på i sit lange virke som taler både i Danmark og flere europæiske lande. Nexø kombinerede grundlæggende tanker og symboler fra den grundtvigianske oplysningstradition med en socialistisk fattigdoms-topik. Hans patosappeller afspejlede ikke hans skiftende ideologiske og politiske tilhørsforhold men afhang af situationen og publikum (Condit 2013). Han skabte i Dynæs-talen sin etos som folketaler ved en mimetisk stil, præget af folkelige udtryk og vendinger, og en romantisk selvfremstilling som den ophøjede Digter. Artiklen argumenterer for at dikotomien mellem autenticitet og strategi, mellem litteratur og retorik, er falsk og overser den generaliserede patos i forfatterskabet (Madsen og Lund 2021), den emotionelle grundstemning i hans forskelligartede tekster.

En glemt retor.

Martin Andersen Nexø (1869-1954) er mest kendt for sit store, socialt engagerede forfatterskab, især romanerne *Pelle Erobreren* og *Ditte Menneskebarn*, men han var gennem hele sit liv en aktiv foredragsholder og taler i de lande, han nåede at gæste

og bo i.¹ Henrik Yde skriver i sin biografi, *NEXØ*, at Nexø samtidig med sit litterære gennembrud brød igennem som en af Danmarks største folketalere i det 20. århundrede: ”Man kunne nævne andre talere, professionelle foredragsholdere, der har holdt langt flere taler, end Nexø gjorde, men næppe mange, hvis taler gjorde større indtryk, lejrede sig dybere eller fik mere betydning for tilhørerne, end Nexøs taler gjorde. Dét talent indrømmede selv hans politiske modstandere ham” (2019, s. 196).² Nexø var aktiv i en længere periode som foredragsholder og taler i Tyskland og i Sverige. Hvor P.-O. Mattson (2017) har skrevet om hans virke og receptionen af hans værker i Sverige, er Nexøs retoriske virke i Danmark ikke blevet belyst.³

Jeg vil det følgende analysere Nexøs nok mest berømte tale som han holdt ved folkefesten på Dynæs søndag den 6. juli 1913, og som vakte opsigt i samtiden. Med talen skabte Nexø sin egen retoriske stil der har meget til fælles med hans litterære særtræk. I de efterfølgende årtier alluderede han så ofte til den at den fremstår som en slags ur-tale i hans forfatterskab, et retorisk forrådskammer af tanker, argumenter og billedsprog.⁴ Dynæs-talen er et passende svar på den retoriske udfordring i situationen (Bitzer 1968), men Nexø kunne senere trække på dens topik og patosfigurer i langt anderledes situationer og tekster. Han kombinerede grundlæggende tanker og symboler fra den grundtvigianske oplysningstradition som han kendte fra ungdommens højskoleophold (først som elev, siden som lærer) med en socialistisk fattigdoms-topik der genererede hans særlige retoriske og litterære patos. Hans patosappeller var ikke afhængige af ideologi eller holdningsændringer men af situationen og publikum (Condit 2013).

Min retoriske kritik af talens indskrevne første, anden og tredje personaer ud fra Edwin Black (1970) og Philip Wander (1984) vil vise hvordan Nexø skabte sin identitet som *folketaler* ved at fremstille sig som en digter der både var del af folket og dets åndelige leder. Han skaber i Dynæs-talen sin etos som folketaler ved en mime-tisk stil, præget af folkelige udtryk og vendinger, og en romantisk selv fremstilling

1 Udover Danmark boede eller besøgte han blandt andet Norge, Tyskland (Allensbach 1923-1930), Tjekkoslavakiet (1930), Spanien (1937), Sverige (1943-44), Sovjetunionen (1944-45), Østrig og DDR (Dresden 1951-54). Udover Danmark boede eller besøgte han blandt andet Norge, Tyskland (Allensbach 1923-1930), Tjekkoslavakiet (1930), Spanien (1937), Sverige (1943-44), Sovjetunionen (1944-45), Østrig og DDR (Dresden 1951-54), se Yde (2019).

2 Om Nexøs virke som folketaler og foredragsholder, se Yde (1991, s. 413).

3 Henrik Yde skriver: ”Der ligger et omfattende og interessant analysemateriale for en retoriker i Nexøs taler mellem år og dag (2019, s. 196).

4 Nexø fremhævede således talen i et brev til 1932 til filosofen Georg Lukacs (der havde udbedt sig nogle biografiske oplysninger): ”Schon im Sommer 1913 sprach ich vor einer Versammlung von Landarbeitern und Industriearbeitern über: *Das proletariat und die Zukunft* und zog – intuitiv – die Linien auf, die heute in Sowjetrußland als Richtlinien befolgt werden. Es war eine Versammlung im Freien, 17.000 Menschen waren da, und viele Proletarier haben mir später gesagt, dass sie von dem Tage anfangen, kommunistisch zu denken” (brev nr 464, jfr. Houmann, Børge 1981). Citatet afslører en del om Nexøs vedvarende selvscenesættelse da der næppe var mange industriarbejdere til stede, og ingen af dem, heller ikke Nexø selv, tænkte kommunistisk i 1913, hvor arbejderbevægelsen stadig var en enhedsbevægelse (Yde 2019, s. 200).

som den ophøjede Digter. Hvor denne på nogle måder altmodische stil gjorde ham til en af det 20. århundredes mest populære forfattere, også internationalt, har det undertiden virket negativt på den litteraturkritiske reception, hvor patos ofte side-stilles med sentimentalitet eller følelsesmanipulation. Som jeg vil demonstrere i det følgende, er det en falsk modstilling, mellem autenticitet og strategi, mellem litteratur og retorik, der overser den generaliserede patos i forfatterskabet (Madsen og Lund 2021), en emotionel grundstemning i hans forskelligartede tekster.

Folkemøder og folketalere.

Nexø skabte sig i Dynæs-talen en identitet som en åndelig leder hvis opgave det var at vække arbejderne til dåd, ikke egentlig lede dem i en politisk aktion eller bevægelse. Ligesom de store folketalere i århundredet forud for ham, f.eks. Orla Lehmann, St. St. Blicher, N.F.S. Grundtvig og Viggo Hørup formåede han at holde medrivende og engagerende taler til store forsamlinger. Begrebet folketaler blev udbredt i 1800-tallet i forbindelse med de store folkefester samt religiøse og politiske møder.⁵ I det 19. årh. opfattede folketalerne og de folkelige foredragsholdere sig selv som civilisatorer der ud af det mere eller mindre rå folkelige materiale kunne skabe retorisk og politisk kompetente borgere. Folkemøderne spændte vidt, men nationalisme, vækkelsesbevægelser, grundtvigianisme og kampen for en demokratisk styreform var gennemgående træk. I 1800-tallets sidste årtier var mange folkemøder arrangeret af de nye sociale bevægelser (arbejderbevægelsen, kvindebevægelsen) og de politiske partier.⁶

En folketaler var en klassisk orator der på et sted med symbolsk betydning alene med sit sprog, sin stemme og fysiske fremtræden formåede at bevæge et stort publikum. Talerne fik en afgørende betydning i den politiske demokratiseringsproces hvor stadigt flere fik mulighed for at komme til orde i den offentlige debat. Begrebet folketaler blev brugt i positiv betydning af disse politiske aktører om sig selv,⁷ men i negativ forstand, som et skældsord, af konservative politikere, for hvem en folke-

5 Steen Steensen Blicher var primus motor i de første store folkefester i 1840'erne (Skamlingsbanken og Himmelbjerget). I Sønderjylland var der i første halvdel af det 19. årh. mange store folkemøder, jfr. <https://docplayer.dk/159863547>. Også efter indførelsen af junigrundloven blev der afholdt nationalistiske folkefester og store politiske forsamlinger, dog ikke i Sønderjylland hvor de var forbudt syd for Kongeåen efter nederlaget i 1864. I begyndelsen af det 20. århundrede afholdtes der folkefester arrangeret af digtere som Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg, om end den generelle tendens efter systemskiftet 1901 var, at fester afholdt på grundlovsdag femte juni afløste de store folkefester (se Lund og Roer 2020 og Lund, M.; Matthiesen, C. og Roer, H. 2020). Se også temarummet "Taler fra Skamlingsbanken" på dansketalere.dk.

6 I begyndelsen af det 20. århundrede var der folkefester som dem på Dynæs flere steder i landet, f.eks. Hohøj (ved bronzealderhøjen Hohøj: <https://fortidsmindeguide.dk/lokaliteter/bronzealder/hohoj-alstrup-krat>) hvor St. St. Blicher havde planlagt en fest i 1846, der ikke var blevet til noget. Desuden var der Jenlefesterne på Salling arrangeret af Jeppe Aakjær, jfr. Schmidt (1989). Se Lund (2020) for et suverænt overblik over den (i øvrigt ringe beskrevne) danske retorikhistorie.

7 Således Viggo Hørup, jfr. Roer (2020).

taler betød demagog eller forfører.⁸ Ifølge Anders Johansen var de negative betydninger fremherskende i enevældens tid og blandt nationalkonservative op gennem hele det 19. århundredes Norge: en folketaler var indbegrebet af uuhæderlighed, fordi han leflede for folket og var afhængig af en bevægelse eller et parti (2019, s. 696-710). Det samme er til en vis grad tilfældet i Danmark, selvom 'folkelighed' hurtigere fik en positiv klang som en følge af grundtvigianismens store gennemslagskraft. Med partiernes indtog i det politiske landskab i det 19. århundredes sidste årtier kom der en ny term, *agitator*, i anvendelse, især om de venstreorienterede talere, der også havde en negativ medbetydning af propagandist eller folkeforfører (også i Nexøs Dynæs-tale).⁹

I det 21. århundrede har termen *populist* har erstattet folketaler i den negative betydning: en usandfærdig, manipulerende taler (Müller 2016). Hvor moderne populisme er defineret som en appel til folket gennem en mistænkeliggørelse af eliten, var modsætningen mellem eliten og folket er ikke dominerende i det tidlige 19. århundredes politiske retorik. Ifølge Johansen var den afgørende modsætning uafhængighed (økonomisk og ideologisk) versus afhængighed i Norge. Det er også tilfældet i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede hvor de økonomiske forskelle mellem det rige borgerskab og embedsmandsstanden på den ene side og bønderne/arbejderne på den anden side blev forklaret af magthaverne som en forskel i moral og viden. Lederne af de nye bonde- og arbejderbevægelser var i første omgang mere interesserede i at opdrage folket til demokratisk samfundsdeltagelse end at tilskynde dem til at fratage elitens dens privilegier. Først med socialisme (fra 1871) og kommunisme (1917) fik denne paternalistiske retorik konkurrence af en socialistisk og marxistisk diskurs, hvor de afgørende modsætninger efterhånden blev defineret som klassekonflikter.¹⁰ Den paternalistiske tone trivedes dog stadig, især når det drejede sig om forholdet mellem kønnene.¹¹

8 I *Ordbog over det danske Sprog* er der eksempler på begge betydninger, fx: "Folketaler, en. person, som taler til folket ell. holder taler med et folkeligt tilsnit"; se opslaget for citater fra Grundtvig, Carl C. Bagger ("de oprørske Folketalere") og Hans Egede Schack (der er en satire over folketalere i romanen *Phantasterne*) m.fl.

9 Yde betegner Nexø som folketaler i årene efter 1905 og under 1. verdenskrig, hvor han bevidst arbejdede på at iscenesætte sig selv som underklassens (proletariatets, som for ham var menneskeheden) digter og talsmand, og som agitator fra og med Dynæstalen (2019, s. 196). Berendsohn (1948) fortæller at Nexø holdt omkring 100 foredrag under verdenskrigen 1914-18 med det formål at Danmark skulle forblive neutralt og ikke indgå i forbund med de allierede mod Tyskland (s. 79). Ifølge Berendsohn holdt Nexø omkring 120 forelæsnings- og foredragsaftener i Tyskland fra 1925-32, i Schweiz 33, i Østrig 14 og i Tjekkosllovakiet 12 (s. 84).

10 Hermed vil jeg ikke antyde at socialdemokraterne var mindre teoretiske eller belæste end andre socialister i Danmark. Se også Lund (2020, s. 35-37).

11 Det gælder også Nexø hvis Pelle er den aktive mandlige erobrere, mens Ditte er det lidende, kærlige offer for verdenshistorien. Nexø gjorde sig dog også mere nuancerede, ikke-biologiserende betragtninger om det kvindelige og det mandlige, *anima og animus* (Yde 2019, s. 140, 188 og 354). Se i øvrigt Possing (2018) for utallige eksempler på paternalistisk retorik i perioden.

Foredrag og folkeoplysning.

Nexø holdt mange foredrag og taler, og i årene i Weimarrepublikken (1925-31) var foredragsvirksomheden en vigtig indtægtskilde. Den folkelige foredragsholder havde ligesom folketaleren i reglen en folkeoplysende intention og talte til både store og små forsamlinger. I Danmark var det Grundtvig der i 1838 havde skabt denne nye retoriske genre, som blev særdeles populær, ikke mindst blandt grundtvigianerne.¹² Nexø havde på sit højskoleophold på Askov (1891-93) modtaget undervisning af Holger Begtrup (senere højskoleforstander på Frederiksborg Højskole, nu Grundtvigs Højskole). I et brev fra Italien fra 1895 skriver Nexø at han lærte mere af Begtrup end nogen anden, og at hans ambition var både at blive en god skribent og taler:

”Jeg har drømt om at blive en god Taler og har (sensa complimente) arbejdet mere i dine Foredragstimer end i nogen andens, lyttet både til Indholdet og Formen, til Ordvalget, Sætningernes Form og Følge og Planen i Emnet. Der er en indgroet dansk Måde at trivialisere de bedste Emner både i Skrift og Tale, og der er måske få udover dig derhjemme, der ikke har en Rem af Huden”.¹³

Begtrup holdt selv ca. 100 foredrag om året i mere end 45 år. I sit foredrag om det folkelige foredrag fra 1905 fremskriver han dets historie gennem en allegori: Henrik Steffens åbnede for talens kilder med sine beåndede forelæsninger; Grundtvig skabte det folkelige foredrag der skulle danne og oplyse (men ikke formidle viden, som det populærvidenskabelige eller brandesianske foredrag): ”Isen brister og de frigjorte Bølger skyller syngende imod Danmarks Kyst”. Det blev begyndelsen på en mægtig åndelig strømning, altså uden for København, men Begtrup kritiserer også den danske forkærlighed for sentimentalitet (som er vandet og sumpet) – og de tørre talere der ”hænger i sandet ved flodens bred”. Selvom Nexø kunne give brandesianerne ret i at der var meget bragesnak hos grundtvigianerne, forblev han enig med Begtrup resten af sit liv.

Historisk kontekst og tekstetablering.

Nexøs ven, digteren Johan Skjoldborg (1861-1936), der boede på Dynæs ved Silkeborg i årene 1907-1914, ved siden af de pittoreske ruiner af en middelalderborg, arrangerede sammen med Himmelbjergets Husmandskreds og Arbejdernes fællesorganisation i Silkeborg tre store sommermøder i 1912, 1913 og 1914.¹⁴ På næsset

12 Grundtvigs foredragsrække fra 1838 fik titlen *Mands Minde*; se Lund (2020, s. 34).

13 Citeret efter Yde (2019, s. 68). Nexø fremhævede resten af sit liv Grundtvig som ophavsmanden til dansk folkeoplysning.

14 Der var også møder i 1910 og 1911 (vedtaget af sognet), men de var mere lokale og tiltrak ikke så store mængder. Skjoldborg viste sig her som en fantasifuld arrangør: han havde lavet en sti fra Laven Station til næsset hvor der på mødedagen var anbragt ”store Skilte der hver angav en betydningsfuld Begivenhed i Bondestandens Historie fra Stavnsbåndets

var der udsigt til Himmelbjerget, hvor de store folkemøder i 1800-tallet havde fundet sted. Skjoldborgs gennemgående tanke, fremsat i bøger, foredrag og taler, var at den enkelte husmand/landarbejder/tyende måtte forædle sin personlighed, arbejde samvittighedsfuldt, samtidig med at han forlangte bedre sociale kår.¹⁵ Til festen i 1913 hvor Nexø var inviteret som hovedtaler, var der mellem 10.000 og 15.000 gæster, ifølge den lokale presse.¹⁶ Det var kulminationen på disse festligheder, for mødet i 1914 blev noget mindre på grund af den truende verdenskrig.¹⁷

Skjoldborg, Jeppe Aakjær og Nexø figurerede i offentligheden som socialister med rødder i grundtvigianismen, men blev kritiseret for deres traditionalisme af de radikale socialister og marxister.¹⁸ Forud for Nexøs tale på Dynæs lå der flere års ophedet debat på venstrefløjens om fortolkningen af de økonomiske forholds betydning for det personlige og moralske liv. Socialdemokratiet havde fremført en fase-tænkning hvorefter de økonomiske problemer skulle klares, før man kunne bruge kræfter på kultur. Den senere socialdemokratiske minister, K.K. Steincke (1880-1963) skelnede i 1911 i afhandlingen *Kulturbetragtninger* (trykt som føljeton i bladet *Socialisten* fra juni 1911 til maj 1912) mellem materiel og personlig kultur og tildelte kun marxistisk teori relevans for den første.¹⁹ Hovedsynspunktet var at arbejderbevægelsen havde forsømt den personlige kultur og ukritisk tilegnet sig dekadent borgerlig moral (intolerance, borgerskabets og brandesianismens udsvævende kønsmoral osv.). Filosofen Herbert Iversen afviste Steinckes personlighedscentrede kulturbegreb, ligesom han hævdede at der slet ikke var skrevet socialistisk litteratur på dansk – selvom Nexøs *Pelle Erobreren* lige var udkommet i årene 1906-10 (Agger og Gemzøe, 1984). Nexøs tale på Dynæs skriver sig ind i denne debat: det er talens påtrængende problem (*exigence*) at vise hvordan den politiske og personlige bevidstgørelse hænger uløseligt sammen. Igen med Bitzers (1968) begreber, så fandt Nexø her det ideelle, forandringsvillige publikum (*mediators of change*) for sin opvurdering af personligheden, småbedriften og kooperationen, som han også havde beskrevet i *Pelle Erobreren*.

I dag kan talen kun læses i den forkortede version på fem tryksider med titlen *Fattigper og Fremtiden* som Nexø fik trykt som kronik i *Politiken* 8. juli 1913, eller i

---

Løsning 1788 over Grundlovens Givelse 1849 til Husmandsbevægelsen omkring 1900²⁰. I 1912 var der korsang af Silkeborg Højskoleforening, et 18-stemmers harmoniorkester, solosang af den internationalt kendte operasanger Johannes Fønss og tre talere (Clausen 1933, s. 128-129). Fønss (1941) hylder både Dynæs-, Hohøj- og Jenlefesterne.

15 Clausen (1933, s.127). Det er også budskabet i de to romaner *Gyldholm* og *Per Holt*.

16 Clausen fortæller også at der ved Blichers Himmelbjergsfest i 1841 var 3-4000 deltagere mens der var endnu flere ved de store Skamlingsbankemøder i 1840'erne. Bjørnstjerne Bjørnson talte ved en fest i 1896 til 15.000 tilhørere, jfr. Johansen (2019).

17 Jfr. Silkeborg Museums hjemmeside: <http://www.museumsilkeborg.dk/leve-friheden>.

18 De blev også i Sverige opfattet som Danmarks tre socialistiske almueforfattere, se Mattson (2017, s. 70-74).

19 Den marxistiske skelnen mellem basis og overbygning findes flere steder hos Marx, f.eks. *Kritik af Gothaprogrammet* og *Den tyske Ideologi*.

det fyldige referat i *Silkeborg-Socialdemokrat* 7. juli 1913.²⁰ Han holdt stort set den samme tale 3. august 1913 ved 9. socialdemokratiske agitationsdistrikts mindefest i Horsens i anledning af journalisten Peter Sabroes død (optrykt i forkortet udgave i *Socialdemokraten*). Nexø udgiver og første biograf, Børge Houmann (1981, s. 389-96), omtaler et originalmanuskript på 27 lidt gnidrede sider men det synes at være forsvundet.²¹ Houmann gengiver nogle passager fra manuskriptet (med randbemærkninger og understregninger af det som Nexø ville lægge tryk på) der ikke kom med kronikken i *Politiken* (dele heraf er gengivet i Yde, 2019). Jeg bruger her såvel kronikken fra *Politiken* (optrykt i 3. bind af *Taler og Artikler*, 1955) som Houmanns udvidede parafrase af talen (med citater fra det pt. forsvundne manus, 1981). Selvom det er ”det talte ord der gælder”, må den retoriske kritiker i reglen forholde sig til taler der har en høj grad af skriftlighed (gentagelser, selvfærdigheder, host og pauser er skåret væk).²² Det betyder dog ikke at man ikke kan gøre sig en forestilling om, hvordan Nexø har appelleret til sit publikum.²³ Jeg vil i det følgende gennem en analyse af stilistik og tekstens persona-struktur undersøge hvordan han søger at vække sine tilhørere ved at tilskrive dem en identitet og dermed give dem handlekraft.

Fattigper og Fremtiden: disposition, argumentation og publikumskonstruktion.

Nexø lægger ud med et ”Mine tilhørere!” og han forsætter med en gendrivelse af sine modstandere: ”Modstandere af Underklassebevægelsen ynder at gøre gælden-

20 Kronikken med titlen *Fattigper og Fremtiden* indgår i Nexø (1955) og er desuden optrykt i Iversen og Lindhardt (2009).

21 Yde oplyser at Houmanns arkiver (60 kasser med blandt andet Nexøs manuskripter og noter) ved hans død overgik til Det kongelige Bibliotek, hvor han ikke har kunnet identificere manuskriptet (2019, s. 383, note 16). Nexø har sikkert ikke skrevet manuskript til alle sine taler. Det fremgår indirekte af en tysk fortegnelse over hans efterladte manuskripter fra 1958 hvor vi finder enkelte ”Optegnelser til tale”, men i forhold til de mange taler, Nexø holdt, er det et lille tal (*Nachlass og Arkiv*, Det kongelige bibliotek; søg Nexø > Arkiver > Bücher; se afsnittet ”Reden und Artiklen”).

22 Et større studie af Nexø som taler ville dels omfatte et stort arkivarbejde for overhovedet at fremskaffe efterladte talemanuskripter, dels en gennemgang af aviser, især partipressen, der ofte gengav hele eller større uddrag af taler.

23 Houmann gør opmærksom på at Nexø i erindringsromanen *Morten hin Røde* fra 1945 skildrer hovedpersonens følelser, da han først står over for et stort publikum: ”Deres ansigter lyste, hele den lyttende forsamling blev til ét lysende ansigt. De troede på ham, og det fik ham til igen at tro på dem. På sig selv tvivlede han aldrig, han vidste med en vished, der undertiden smærtede, at det ikke var falske veksler han udstedte på fremtiden, der var dækning for dem forude” (1981, s. 396). Houmann mener at Nexø her skildrer sin oplevelse på Dynæs i 1913. Det er interessant at Nexø bruger samme metafor som senere Martin Luther King, der også i sin *I have a Dream* fra 1963 taler om at indløse en check. I tredje del af *Pelle Erobreren*, ”Den store Kamp” (1910), skildres de agitatorer hvis taler i Dyrehaven ved Den Slesvigske Sten får Pelle vakt for arbejderbevægelsens sag (om arbejdernes grundlovsfester der: <https://www.arbejdermuseet.dk/vidensamlinger/arbejderhistorien/temaer/demokrati/arbejdernes-foerste-grundlovsfest/>).

de, at den hverken rummer Religion eller Idealisme, men er slet og ret Madstræv”. Nexø etablerer et fællesskab med sine tilhørere, der er synekdochisk repræsenterer underklassebevægelsen, ved at fremmale et fælles fjendebillede. Det er en kampklar åbning, *in medias res*, uden nogen henvisninger til den aktuelle situation eller de symboltunge omgivelser. Selvom Nexøs tale primært er en lejlighedstale, en epideiktisk tale, giver han altså gendrivelsen en prominent plads i *exordium* og tilkendegiver dermed at hans festtale også har en politisk dagsorden.

Nexøs hovedpåstand gennem talen er at underklassen er parat til at kræve sine rettigheder, fordi den – og især de unge repræsentanter for den – bygger sine fordringer på både idealisme og religion, hvilket underbygges med en række belæg og eksempler. Denne sideordnede argumentation giver indtryk af en mand der har et stærkt argument, for der er tilsyneladende næsten ingen ende på alle de gode belæg for hovedpåstanden.²⁴ Dernæst følger en tilsyneladende indrømmelse af modstanderens synspunkt: hvis bevægelsen kun drejede sig om ”madspørgsmålet”, ville den ikke kunne fastholde sin styrke blandt de unge. ”Fattig-Per”, den samlende synekdoke (del-for-helhed) for underklassebevægelsen, introduceres i ottende linje:

”Og Lykkes det Fattig-Pers Fjender at fastslaa, at det, han nu har for Jorden over, ikke var andet end Barbarens Mavedans forud for Ædegildet, saa var han dermed stødt tilbage i det Mørke, hvoraf han er i Færd med at dukke frem”.

Nexøs *Fattigper* er prototypen på den civiliserede proletar der nu kan indtage sin plads som aktør i verdenshistorien. Dermed antyder Nexø også at han som taler er med til at befordre denne civilisatoriske proces. Allerede i andet afsnit lægger Nexø altså grunden til talens anden persona, den indskrevne tilhører: han fremstiller talens modtager som den stræbsomme, idealistiske arbejder-husmand (Black 1979). Dertil kommer talens mere abstrakte fjendebillede der er ved at til at skabe samhörighed mellem digteren og hans tilhørere: modstanderne defineres som borgere, snyltere og kapitalister, der frygter ”det røde spøgelse”. Talens anden persona er altså dobbelt: det positivt valoriserede publikum er arbejdere, husmænd og proletarer, mens det negativt valoriserede er deres ’klassefjender’, borgere og kapitalister. Tredje persona, det negerede publikum, anes i gendrivelsen: de fraktioner af socialdemokraterne der forsvarede fasetænkningen og måske marxistiske materialister.²⁵

I tredje og fjerde afsnit kommer der en længere gendrivelse: fjendens synspunkt forkastes som en strategi, der skal forhindre socialismens vældige forandringer både på det økonomiske og kulturelle plan. ’Småmanden’ gør nemlig ikke kun krav på økonomisk frigørelse men på *at blive et menneske*. Talens første persona fremstår

24 Om sideordnet argumentation, se Jørgensen & Onsberg (2008).

25 Marx og Engels kommunistiske spøgelse fra *Det kommunistiske Manifest* går også igen her; angiveligt var det alt hvad Nexø læste af Marx i sit lange liv, også i årene som kommunist (Etwill, 2019, s. 22 og 28). Spøgelset kunne være et hint om at talens tredje persona, det udelukkede publikum, er fraktioner af Socialdemokratiet (Wander, 1984). Nok var Nexø i 1913 stadig medlem af partiet men han var uenig på flere punkter, jfr. den verserende debat om partiets manglende kulturpolitik og dets behandling af venen Peter Sabroe.

dermed som prototypen på den intellektuelle forfatter, der er husmændene og arbejdernes kampfælle. Det er digterens privilegium at skabe de ord der kan befordre den fornødne humaniseringsproces.

I talens korpus, *confirmatio* (s. 53-55), begrundes det at underklassebevægelsen, repræsenteret ved Fattigper, er religiøs, dvs. båret af en idealisme uden hvilket det ville have været umuligt at organisere de mange småmænd og få dem til at arbejde for reformer, som måske først kommer deres børnebørn til gode. Nexø definerer det religiøse som en privatsag: ”det Religiøse er jo selv Opdriften i os”.²⁶ Med religiøst klingende sprog fremmaler Nexø Fattigpers åndelige behov:

”Alt for meget har Livets Gaader præsenteret sig for ham som en tom Tal-lerken; han hungrer efter at komme i Kast med det Overskydende: Evighed, Uendelighed [...] Derfor har Fattigper paa sit Program – ikke at afskaffe Religionen, men at gøre den til en Privatsag. [...] Han kan ikke tage til Takke med en Religion, der er patenteret i saa og saa mange Lande og faas færdig i de og de Strøgforretninger, men maa selv se at faa religiøs Mening i Tilværelsen” (s. 53).

Det næste belæg for underklassens fremskridt lyder at den har fået international styrke (”i det ligeglade Syden, i Kina, i Storbyernes Slumkvarterer og langt ude i det ensomme Smaahjem paa Heden”), netop fordi de fattige kan handle selvstændigt og ikke lader sig manipulere, af ”nogle begavede Reformatorer end sige Agitatorer” (s. 54). Billedet af talerens første persona udbygges: han er ikke agitator men en del af bevægelsen. For så vidt er han identisk med talens anden persona, den idealistiske forkæmper for underklassebevægelsen, der nu defineres som global. Herefter anføres et autoritetsargument, en henvisning til ”de gamle Filosofer” (hvis etos smitter af på forfatteren):

”Den lille Mand Verden over har som ved et Mirakel faaet et Indre, en Sjæl tildelt, og det første Bud, den har til ham, er: Gaa hen og slut dig sammen med dine Lige. – og hør en Gang efter hvor prompte han svarer på Kaldelsen! Paa sin daglige Gang rundt om Jorden kan Solen uafbrudt skinne paa vaagnende Skarer – Smaafolk, der fylker sig under den røde Fane.”

Nexø går over til en ny gendrivelse: lønstigninger er ikke nok, da kapitalisterne blot forhøjer priserne på varerne, så arbejderne betaler for deres egen lønforhøjelse. Den socialistiske bevægelse har desuden langt højere formål, da arbejderne er de eneste

26 Henrik Yde skriver i sit efterskrift til *Erindringer* om Nexøs religiøsitet at den blev vakt i den indremissionske skole som en forudanelse om noget skæbnebestemt og mystisk, senere af grundtvigianerne som et kald til at se menneskelivet som glædeligt (”den [grundtvigianismen] pegede på de opgaver der lå ligefor, men samtidig satte dette, det mest nærliggende folkelige og jordiske, ind i en lys historisk og religiøs sammenhæng”, s. 564) og senere som en forståelse af menneskets ansvar, dets fælles ansvar med en skabergud (Andersen Nexø 1999, s. 562-568). Nexø tildelte digteren et særligt ansvar som den der kan vække andre til forståelse af, hvad det vil sige at være menneske og dermed bane vejen for et tusindårsrige (en stærkt romantisk idealisme, s. 568).

der kan forhindre en stormagtskrig ved at demonstrere og bruge strejkevåbnet. Først nu, tre sider inde i artiklen, optræder et ”jeg” (”Saa vidt jeg kan se”), der analyserer tidens politiske konflikter som nationale modsætninger og ”ondartede Race-modsætninger”. Nexø fremstiller nu Fattigpers program i lidt mere konkrete vendinger. Han forsvarer kooperationen, som han havde gjort i fjerde bog, ”Gryet”, af *Pelle Erobreren*: ”Det var snart paa Tiden, om vi ved at lægge lidt mere Kraft ogsaa i Kooperationen eksproprierede Snylternes Basis” (disse linjer var ikke med i udgaven bragt i *Politiken*). Houmann citerer her et afsnit fra det forsvundne manus der ikke kom med i *Politiken*:

”Betragt engang underklassens fremrykning, og De vil se at den som enhver god hær er delt i tre dele; i midten *den politiske bevægelse* og på højre og venstre fløj *fagforeningsbevægelsen* og *kooperationen*. Hidtil har vægten været på de to første, først på Internationalens kongres i København for et par år siden blev kooperationen anerkendt som en jævnbyrdig faktor med den politiske og fagforeningsbevægelsen. Uden tvivl vil det vise sig, at kooperationen – *overtagelse af produktion og omsætning* – bliver *den endelige og eneste vej ud til virkelig frigørelse for underklassen*. Hverken den politiske eller fagforeningsbevægelsen vil være i stand til at afskaffe kapitalismen” (1981, s. 393).

At kooperationen var en essentiel del af underklassens politiske frembrud, var blevet underbetonet af Nexøs eget parti, Socialdemokratiet, mens den var vigtig for anarkisterne (Yde 2019, s. 172). Nexø delte grundtvigianismens tro på de lokale sammenslutninger.²⁷ Et andet afsnit der ikke kom med i *Politiken* eller *Socialdemokraten*, er en mistillidserklæring til parlamentarismen:

”Naturligvis skal vi stemme og sprede politisk oplysning, erobre kommunerne hvor vi kan og erobre mandater til Rigsdagen. Men lad os alligevel ikke overvurdere det politiske og tro, at parlamentarismen er et universalmiddel mod alle onder. Den er tilstrækkelig bærende for de borgerlige partier, men overfor for vor bevægelse har den allerede på enkelte punkter svigtet, og jeg er bange for, at den i det afgørende ville spille fallit. Ikke for ingenting sætter reaktionen sin lid til den stund, da Socialdemokratiet bliver flertal og må danne regering. (...) Vi kan meget vel opleve den situation, hvor vi med flertal i Rigsdagen vedtager love i god overensstemmelse med vort program – og disse love så for vore øjne giver sig til at *spinde silke for de få* – som alle love før dem” (Houmann, 1981, s. 394).

Nexøs ambivalente forhold til parlamentarismens skyldtes blandt andet at han ikke mente, at militarismen ville blive afskaffet ved valg. Flere år senere erklærede han at alene revolutionen i Rusland havde fået slavernes lænker til at sprænges (Houmann,

27 Nexø var f.eks. med til at etablere en brugsforening i Espergærde 29. juli 1912 (Yde 2019, s. 199). Det er samtidig et argument for den husmandsreform der for alvor begyndte i 1910'erne, og som en del af hans tilhørere må have været i berøring med.

1981, s. 536-7). Det var i klar modstrid med Socialdemokratiets politik.²⁸ Disse udeladte afsnit bekræfter at den publicerede tales tredje persona, den udelukkede part, er Socialdemokratiet og dets reformistiske, parlamentaristiske politik.

Et andet afsnit som citeres af Houmann, skal også med her, da det viser forbindelsen mellem Nexøs litterære og retoriske stil. Han skriver i sit talemanus om de fattige slidere ude omkring i verden og fortæller en lille anekdote:

”I København sad en gl. kone og længtes efter at se sin ungdoms egn i Thisted før hun døde – hun havde ikke set den i 40 år. Toget løber daglig med mange tomme pladser, og hun sidder der og kan få lov at gå i graven uden at få sit ønske opfyldt (...) Følelserne vejer ikke noget under de nuværende forhold, det gør kun den vespækkede pengepung. Der køres med tomme pladser overalt i det nuværende samfund og fra alle disse tomme pladser står der et skrig efter menneskelighed og retfærdighed” (Houmann, 1981, s. 394).

Nexø har flere steder fortalt historien om de tomme pladser hvor der kunne have siddet fattige, havde de blot haft råd til billetten.²⁹ Allegorien er da også prægnant med sin beskrivelse af det moderne samfund, hvor de fattigste sled sig op uden at komme med på rejsen mod fremskridtet. Fortællingen har en klar metalitterær pointe: pladserne *skriger* til forfatteren at han må tale for at afskaffe de uretfærdige forhold. Det er også en kraftig patosappel til læserne: de fattige af dem opfordres indirekte til at indtage deres rette pladser, de velhavende til at se fattigdommen og gøre noget ved den.

Nexø diskuterer dernæst den manglende økonomiske ligestilling mellem underklassen generelt og kapitalister/borgerskab: ”Men skal der overhovedet gro Millioner for En, hvor der kun gror Kroner for Andre?” Det er nu op til underklassen at afstedkomme en stor omvurdering, dvs. en ny måde at fordele udbytte og vurdere arbejdets værdi. Det leder frem til et nyt argument, artiklens afsluttende påstand, at arbejdet skal adles. Nexø skildrer hvordan den gamle håndværker- og bondekultur er ved at bukke under:

”Den gamle kunstfærdige Haandværker er af Udviklingen skabt om til en Slave af Kød og Blod, der betjener en Slave af Staal. Tidens Løsning er Spe-

28 Det sidste af de udeladte afsnit i de skriftlige versioner, rummer ligeledes kritik af de gamle støtter i partiet og tager stilling for de unge radikale socialister, syndikalisterne: ”Læg vel mærke til et nyt træk i udviklingen, det at mens de konservative er i færd med at forsvare sig både imod fagforeningen og parlamentarismen, er der inden for frisindet folk, der forkaster begge dele. Syndikalister kalder vi dem og er dermed færdige med dem. Men det lønner sig bedre at prøve på at forstå end at affeje – og hvad er syndikalister og anarkister andet end børn af underklassebevægelsen, utålmodige unge der synes at borgerskabet affinder sig alt for nemt med vor bevægelse” (Houmann, 1981, s. 394).

29 Først i *Gryet*, fjerde del af *Pelle Erobreren* (Madam Johnsen), så i fortællingen ”Ann’ Mari’s Rejse” (trykt 1909) og dernæst novellesamlingen *De tomme Pladsers Passager* (og titelnovellen heri, fra 1921) og i den delvist nyskrevne titelfortælling i *De tomme Pladsers Passagerer. Skitser og Noveller* fra 1946 (Yde 2019, s. 157).

cialisering. Det er et kapitalistisk Feltraab; Specialiseringen er Forudsætningen for Stordrift, og Stordriften er Forudsætningen for Enkeltmands Berigelse. Alle store Formuer er blevet til under den moderne Stordrift. Jer er Specialiseringen ond: den er Tidens Middel til at slaa Jer Trællemærket i Panden igen og kvæle Jer begyndende Sjæl i Spiren. Der gror Intet menneskeligt dér hvor en arbejder staar hele sit Liv og frembringer Hovedet til en Knappe-naal” (Andersen Nexø 1955, s. 56).

Med kritikken af kapitalismen taler Nexø direkte til publikum og pålægger dem et større mål: at bevare tilfredsstillelsen ved håndens arbejde. Netop fordi det alsidige arbejde på den lille arbejdsplads er så meningsfuldt for krop og sjæl, vil det gøre den lille mand til et menneske. Desuden vil husmandsreformen skabe vækst: ”Slaa en Herregaard i stykker, og det samlede Udbytte af Smaabedrifterne skal nok vise sig langt at overgaa det, Herregaarden gav”.³⁰ Pengeøkonomi er af det onde skabt af kapitalismen, og alle burde nyde efter behov, hvilket Nexø udtrykker med figurer der atter henviser til mave- og køkkenregionen: ”Og skulde En eller Anden æde to Bøffer, som kun har Trang til én, saa – der er Folk nu, som konsumerer, hvad hele Nationen skulle leve af”. Hans religiøse sprogbrug kulminerer mod slutningen:

”Til Jer stilles der store krav – og med rette. I er kommet til verden uden Oppakning og har til gengæld faaet Løfte om alting fremefter. Lad saa de Døde begrave deres Døde; hold Jer fri af Borgerskabets meninger og Domme, saa I barhovede kan gaa det Ny i Møde. Vor tid vil sikkert sætte Skel. Historien er standset og har sat Fingeren paa Fattigper: Nu er det din Tur, min Far! Af ham afhænger Fremtiden – af hans Evne til at holde sit Sind aabent og godt. Han kan lægge den øde eller gøre den lys og god.”

De bibelske allusioner står i kø (gå barhovede fremad, historien har sat fingeren på Fattigper).³¹ Selv om Gud er erstattet af Historien, lyder dette mere grundtvigiansk end socialistisk, ligesom tanken om historiens slutning er dybt kristen. Patosappellen dæmpes af en forsonlig humor (”min Far”) som tilpasser den til publikum. Fattigpers valg mellem lys og mørke er ligeledes et valg mellem godt og ondt, igen en etisk-religiøs modsætningstopos. I slutningen, *peroratio*, flettes talens to argumenter, det ene for økonomisk udligning og det andet for en ny arbejderhumanisme, sammen i en antitetisk figur:

”Det er den gamle Kulturs Stolthed, at den kan analysere Solen og veje alle Universets Stjerner. Dens Skændsel og Fallit er, at den ikke har formaaet at veje Brødet ud til den sultne Mund. Her, fra Bunden, skal I tage ved, om I vil skabe en ny Kultur.”

Nexøs patos når et klimaks i denne afslutning: hin enkelte fattiges skæbne transcen-

30 Statshusmandsbrugene blev oprettet allerede fra 1899 og anlagt i tusindvis efter en ny lovgivning i 1919.

31 Guds kraft omtales undertiden i *Bibelen* som Guds finger (fx *Anden Mosebog* 8:19; 31:18; *Lukasevangeliet* 11:18-20).

deres i en fordømmelse af verdenshistoriens udvikling. Antiteserne mellem det jordnære og det uendelige himmelrum flettes sammen med modsætningen mellem den fattige og den vestlige kulturs tekniske fremskridt i en sublim patos-appel.

Antiteser, stilistisk mimesis og den store fortælling

Nexø underbygger sin opfordring til politisk handling med en direkte tiltale af publikum indledningsvis og til slut. Talens sideordnede argumentation støttes af de mange antiteser i talen, der udfolder indledningens skarpe modsætning mellem underklassebevægelsen og dens modstandere. Nexø skaber en negativ pol, der refererer til underklassens fjender, kapitalismen og alle dens relaterede onder (ord og vendinger som *modstandere af underklassebevægelsen, barbarens mavedans før ædegildet, madstræv, dyr uden religion, taktik, kapitalen, lukket indsø, racemodsætninger, racehad, mellemmand, snyltere, federe, indehavere af terminsforretninger, specialisering, enkeltmands berigelse, økonomerne, herregård, industrien, borgerskabet, millioner, den gamle kultur*).

Den modsatte og positive pol refererer til underklassebevægelsen og de afledte eller tilstødende begreber og fænomener (*underklassebevægelsen, maverne, sult, armod, mørke, skrutten, opmarsch, religiøs, sjæl, frigørelse, idealisme, ungdommen, socialismen, underklassen, småmanden, småfolk, organisationstanken, den lille mand, de vågnende skarer, småfolk der fylker sig under den røde fane, det røde spøgelse, ikke chauvinist, fædrelandsløs nationalist, den lille mands sag, Kooperationen, magrere, den gamle kunstfærdige håndværker, slave af kød og blod, trællemærket i panden, små selvstændige mænd, småbedrift, arbejdets udøvere, min Far, brødet, den sultne mund*). At omtale tilhørerne metonymisk som maver, virker måske ikke positivt, men det er en apologetisk beskrivelse af den tilstand der gør det nødvendigt for de fattige at gøre modstand og kræve deres del af udbyttet og som sammen med det mere tilforladelige *skrutten* etablerer et tilhørsforhold med tilhørerne.

Den positive side af dikotomien fylder mest og er mere sprogligt varieret. Publikums mulighed for at identificere sig med underklassebevægelsen og tilslutte sig Nexø sker derved primært gennem et positivt ideal og ikke gennem et dæmoniserende fjendebillede. Nexøs stil, hans figurer og troper skaber hans persona'er og tilbyder publikum identitetspunkter og mulighed for konsubstantialitet, en fysisk oplevelse af identifikation gennem de mange henvisninger til krop, kød og sult. Den vigtigste figur er titlens Fattigper der er en *pars pro toto* for underklassebevægelsen.³²

32 *Fattigper* er en yndet figur hos Nexø hvor et efternavn, Per, kombineres med et adjektiv.

Fattigper fungerer som en *samlekategori* der omfatter mange af hans helte, Pelle Erobreren, Lassefar, *Ditte Menneskebarn* fra 1917-21 (både *far* og *menneske* anvendes i talen). Nexø bruger *Fattigper* i flere andre kronikker, fx 14. september samme år, i kronikken *Fattigper og Kirken*, og mange år senere en variation, nemlig *Luskeper*, titlen på en artikel fra *Kultur og Politik*, nr. 3 fra 1940. Pelle er diminutiv af Per, så navnet må siges at være emblematiske for Nexø's socialistiske retorik (ligesom navnet på Pelles hustru, Ellen, er udledt af (P)elle(n)). I samtidens sprogbrug var der mange *proprier* der fungerede som appellativ: *Sjuskedorte, fjantemikkel, pjanke-dorte, skvatmikkel, dovenlars, fjollefrederik, sjokkedorte* (eksemplerne er fra sproget.dk).

Fattigper nævnes seks gange i talen og optræder i flere passager som hovedpersonen i det store historiske drama, underklassens rejsning og den fattiges bliven-til-menneske, som Nexø udfolder (fx: bevægelse, bære over i fremtiden, dukke op, opmarch, frigørelse, få del i alt, kommer, det gror overalt, ”Fattigper kommer ikke anstigende”, ”gå barhovede det Ny i Møde”, togrejsen). De mange vækst- og rejse-metaforer kan forene socialistiske revolutionsdrømme, kristne frelsefortællinger samt grundtvigianske og vitalistiske fortællinger om det nøgne, kraftfulde individ der hæver sig over jorden mod solen. Nexøs troper er først og fremmest, udover antonomasierne, synekdoher, metonymier og personificeringer snarere end metaforer: det er den store prosas figurer der skaber en narrativ fremdrift i talen.³³

Fattigdom og kravet om økonomiske forbedringer omtales i termer der har med krop og husgeråd at gøre.³⁴ Det skaber overensstemmelse mellem form og indhold da han beskriver småkårsfolk, så deres beskedne og ofte tragiske liv står levende frem. *Fattigper* er desuden en antonomasi (et spil på et egennavn). Nexøs dialektale tvist på en antonomasi, hvor egennavn og fællesnavn kombineres, så det partikulære bliver universelt, udtrykker netop hovedideen: det er hin enkelte fattige mand, der skal indgå i en universel bevægelse, der transcenderer det daglige slid. Per er den danske forkortelse af Peter, græsk for klippe, og *Fattigper* er den klippe hvorpå Nexø vil bygge sin religiøse bevægelse (dermed er han nært beslægtet med Pelle Erobreren). Den folkelige tone understøttes af hverdagsudtryk (”min Far”, ”Skrutten” osv.) og troper der trækker på landlige forhold og dermed gør det abstrakte konkret ved at knytte det til publikums hverdagsliv. Med sin stilistiske mimesis skaber Nexø i sin tale en stemme der skal give tilhørerne mulighed for at bruge deres egne stemmer og deres eget sprog i den politiske kamp.

Interpellation: at blive et menneske

Nexø skaber således en frigørelsesfortælling der trækker på flere traditioner, vigtigst den kristne vision om tusindårsriget og den socialistiske ide om historiens udvikling frem mod et samfund med ligestilling og retfærdighed. Fortællingen underbygges af et net af metaforer og andre troper omkring *bevægelse fremad og opad*.³⁵ Fremstillingen af Historiens uafvendelige gang er et belæg for talens hovedargument: *Fattigper* skal anerkendes som et *menneske*. At arbejdereren kan blive anerkendt som et menneske med en sjæl og dermed få en identitet er afgørende for arbejder-

33 Ifølge Roman Jakobson (1995) der med sin dikotomi mellem metafor og metonymi anså den sidste for typisk for romankunsten.

34 Eksempler: *hensynet til maverne, ædegilde, skrutten fyldt, en tom tallerken, strøgforretninger, mele egen kage, plante skove, bohove på et flyttelæs, knappenål, æde to bøffer, veje brødet ud til den sultnes mund.*

35 Eksempler: *dukke frem af mørket, bevægelse, opmarch, frigørelse, det første skridt, erobre tilværelsen, få del, blive menneske, komme anstigende, lige fået en sjæl forærende, opdriften, det gror pludselig i sindene overalt, det er hans tid, vågende skarer sætter udviklingen i gang, det røde spøgelse gør verden usikker, politiske forskydninger, det var snart på tiden, overgangstid, at finde ny fordelingsmåder, rejsning, vejen ligger åben, I er komne til verden, fremefter, gå det ny i møde, Historien har sat sin finger på *Fattigper*, nu er det din tur, skabe en ny kultur.*

bevægelsens succes. Nexøs påstand om at *Fattigper* og de andre småfolks bevægelse er båret af idealer og religiøse følelser må forstås i den bredeste forstand. Det er en gendrivelse af bevægelsens fjender (der har hævdet at socialisterne ikke er nationale), men fremfor alt er hensigten med denne idealiserende og religiøse tone at vække publikum.

Som Maurice Charland (1987) har vist i sin artikel om 'Folket fra Quebec', var det interpellationen af en ny nationalkarakter, *le Québécois*, i den fransksprogede uafhængighedsbevægelses White Paper, der med et slag skabte en ny national identitet: dette nye subjekt er både forudsætningen for bevægelsens konstitutive programerklæring og en afledt effekt heraf (det fandtes ikke forud). Efter en sådan retorisk konstituering er den nyskabte identitet naturaliseret: man kan som interPELLERET genkende sig selv og andre. Man har et navn som gør én genkendeligt. Charland (2001) har senere generaliseret begrebet så det omtrent er dækkende for den form for retorik, der appellerer til sit publikum ved at tildele det en identitet.³⁶

Nexø interPELLERER sit publikum ved at tiltale den enkelte som individ, en Fattigper, der nu må antage en identitet som et Menneske, med alle dertil hørende rettigheder. Denne identitet er betingelsen for at individet kan handle, gøre op med uretfærdighed og den herskende classes udbytning. Det kan kun realiseres ved at enkelt-individerne, de nyvakte Subjekter, slutter sig sammen i en bevægelse. Arbejderbevægelsen eller Partiet vil ofte i socialistisk retorik være det Subjekt der i en spejlingseffekt kan garantere hvert enkelt subjekt dets identitet.³⁷ Nexø taler da også om "Underklassebevægelsen" (allerede i første linje) og lidt senere Socialismen, men han interPELLERER først og fremmest hin enkelte arbejder/husmand i talrige direkte henvendelser; med et vist klimaks i talens sidste del ("Til Jer stilles store Krav"; "Historien er standset og har sat fingeren på Fattigper" osv.).

Talen er gennemsyret af kristne metaforer og allusioner, en religiøs tone, der må have ramt publikum, der var vokset op med folkekirken og grundtvigiansk vækkelse. Figuren Fattigper kan også betegne kristendommens simple menneske, det ydmyge menneske, der har større chance for at komme i Himmerige end en rig gennem et nåleøje. Nexøs sprog er både enkelt og abstrakt universaliserende, som Jesu egen stil i *Det nye testamente*. Nexø iscenesætter ikke sig selv som profet for underklassebevægelsen men med sit elegante og overskudsagtige sprog fremstiller han implicit sig selv som den store digter, der kan lede folket på den rette vej og vække det til handling.

Det ville være forkert at fortolke Nexøs kristent-klingende, højtidelige metaforer og stiltræk som udtryk for religiøsitet: at han stadig var kristen til trods for sine udsagn om det modsatte.³⁸ Edwins Blacks artikel om *Second Persona* fra 1970 har

36 Inspirationen er fra Kenneth Burkes analyser af konstitutive tekster i *A Grammar of Motives* (Roer 2019).

37 Som i kristendommen hvor Gud bygger sin kirke på Peter (klippe), skal underklassebevægelsen bygge på Fattig-Pe(te)r.

38 Nexø var meget bevidst om kristendommens og især grundtvigianismens potentiale til at mobilisere mennesker, hvilket han satte pris på hele sit liv (Yde 2019). Når Lindhardt og

skabt en vis præcedens i retorisk kritik for at tolke metaforer og andre figurer som næsten materielle spor (*tokens*) af en ideologi. Condit (2013) har påpeget at der ikke er et sådant 1:1 forhold mellem sproglige tegn og ideologiske formationer, og at Blacks læsning af de 'perverterede' metaforer i antikommunistiske tekster ikke tager højde for at sådanne var udbredt på tværs af ideologiske standpunkter. Individder der tilslutter sig forskellige politiske ideologier (i traditionel forstand) kan derfor godt have en identitetsfølelse der går på tværs eller henover disse (man kan føle sig som progressiv, humanist, social ansvarlig etc. uanset om man er kommunist eller konservativ). Nexøs Dynæs-tale er endnu et eksempel på at en religiøst klingende tone ikke nødvendigvis er symptomer på en undertrykt religiøsitet. Nexø bruger dem bevidst fordi de tjener hans formål: at interpellere sine tilhørere til en ny identitet som Fattigper'ere der forenet udgør en ny bevægelse.

Nexøs Fattigper-figur, antomasien med de mange synonymmer begyndende med små- (*småfolk, små, småmænd*), skaber sammenhæng i talen, en undertiden lidt messende tone, der passer til hans profeti om en ny ideel tidsalder. Nexøs tale byder på en række *loci communes*, det samme arsenal af troper og figurer, som han udfoldede, nuancerede, videreudviklede i både sine taler, foredrag og romaner.³⁹ Når denne topik kan findes i Nexøs tekster gennem årtier og i forskellige ideologiske kontekster (fra grundtvigianisme til kommunisme), er det et eksempel på *en generaliseret patos*, som beskrevet af Carsten Madsen og Marie Lund (2021). I en Heideggerinspireret nylæsning af Aristoteles' udsagn om patos konkluderer de at Aristoteles udover en strategisk-teknisk forståelse af patos-appeller også ser patos som en stemthed, en slags atmosfære (min metafor) der går forud for strategier og argumenter. Et af deres eksempler på fremtrædelsen af en sådan generaliseret patos er *gut*-argumenter, hvor en taler med referencer til mavefornemmelser og anden kropslighed kan etablere en konsubstantialitet med publikum. Samtidig kan taleren fremstå med en autenticitet som er hele grundlaget for argumentationen.

Konklusion: patos og sentimentalitet.

Analysen af Dynæstalen har vist hvordan Nexø etablerer sig som folketaler og arbejderdigter og hvordan han interPELLERER sit publikum ved en indskreven heroisk anden persona, Fattigper – den synekdokiske repræsentant for hans tilhørere. Det sker på det overordnede niveau dels gennem en effektiv sideordnet argumentation, dels gennem en gennemgående dikotomisk opdeling af venner og fjender. Nexø

Iversen (2009) henviser til Fattig-per som Luthers *gemeyne Man*, kan det være en fjern inspirationskilde, men Nexø var ikke lutheraner.

39 Sådanne *loci communes* er også blevet betegnet patos-formler (Warring 2004). Med retoriske vurderingskriterier kan man ikke anklage forfatterne – som siden romantikken har været mødt med et krav om originalitet – fordi de bruger *loci communes*. Det er en anerkendt retorisk praksis der har gode chancer for succes, dersom situationen og publikum ikke har mødt dem alt for mange gange før. Anders Johansen gengiver Henrik Pontoppidans oplevelse da han hører et foredrag af Bjørnstjerne Bjørnson der turnerede med det samme foredrag gennem årtier! Genbrug er godt men variation også nødvendig, hvis publikum ikke skal miste interessen.

henvender sig desuden til sit partikulære publikum (det tilstedeværende) gennem en stilistisk mimesis, en folkelig tone (kropslige metaforer, dialektale og hverdagslige ord og vendinger), der både fremstår som strategisk og autentisk, Nexøs opvækst og forfatterskab taget i betragtning. Det indføjes alt sammen i en universel fortælling, en frelses- og frigørelsesfortælling om Fattigpers vej fra proletar til Meneske, som Nexø tilbyder sine tilhørere som et middel til at transcendere den historiske situation.

Hvor moderne populister appellerer til 'folket', eller de uvidende masser, ved at skabe et fjendebillede af eliten, forsøgte socialistiske retorer og forfattere som Nexø først og fremmest at skabe en identitetsfølelse med publikum ved at portrættere 'en ædel fattig'. Appellen til forestillingen om den lidende, men ædle fattige var populær i samtidens socialistiske retorik og litteratur, som for eksempel Johan Skjoldborg og Jeppe Aakjær, og trækker veksler på en kristen grundtanke.⁴⁰ Nexø kaldte ham for 'Fattigper', en figur for den 'evige, lidende fattige', som optræder både i hans litterære værker og i hans taler. Det er en topos, en retorisk tematik, som Nexø brugte i mange sammenhænge til at generere politiske argumenter, fortællinger og interpellatoriske figurer.

Dynæs-talens 'Fattigper-topos' er præget af patos og en sentimentalitet der i dag kan virke gammeldags eller kunstig. Men når den – som ovenfor – analyseres på et retorisk grundlag, hvor effekt og affekt ikke på forhånd er devalueret eller forkastet som manipulation eller trivallitteratur, bliver det klart at Nexøs patos på ingen måde er overdreven i forhold til samtidens socialistiske litteratur og retorik. Nok så vigtigt, er det en patos der bygger på saglige og rationelle antagelser: Fattigper, Pelle og Ditte er alle figurer der virker på publikums følelser og samtidig troværdige fremstillinger der bygger på en analyse af datidens fattigdom og klassesamfund. I dag er det blandt politiske kommentatorer en stiltiende forudsætning at demagoger og populister er usaglige, fordi de bruger patosappeller, mens seriøse politikere er rationelle og saglige. Martin Andersen Nexøs tale på Dynæs er et af de mest slående eksempler i dansk retorikhistorie på at der ikke behøver at være en modsætning mellem saglig argumentation og stærkt patos-appellerende tekster.

---

40 Matthæus-evangeliet 19, 24: "Ja, jeg siger jer, det er lettere for en kamel at komme igennem et nåleøje end for en rig at komme i Guds rige".

Litteratur:

- Agger, G. & Gemzøe, A. (1984). "Socialistisk kulturdebat". I *Dansk Litteraturhistorie, bind 7: Demokrati og kulturkamp 1901-45* (s.143-149). København: Gyldendal.
- Begtrup, H. (1945). Tale om det folkelige foredrag. I Jørgensen, Harald, *Danske Taler gennem 100 år*. København: Schultz 1945 (online version: <https://dansketales.dk/tale/hoejskoleforstander-holger-begtrup-taler-om-det-folkelige-foredrag/>).
- Berendsohn, W. A. (1948). *Martin Andersen Nexø. Hans Vej til Verdenslitteraturen*. Paa dansk

- ved Mogens Knudsen. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Black, E. (1970). "The Second persona". *Quarterly Journal of Speech*, 56, 2, s. 109-19.
- Bitzer, L. F. (1968). "The Rhetorical Situation", *Philosophy and Rhetoric* 1, no. 1, s. 1-14.
- Charland, M. (1987). "Constitutive Rhetoric: The Case of the People Québécois". *Quarterly Journal of Speech*. Volume 73, No. 2, 133-150.
- Charland, M. (2001). "Constitutive Rhetoric". I Sloane, Thomas (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford: Oxford University Press.
- Clausen, J. (1933). *Dynæs. Ridderborg og Digterbolig*. Silkeborg: Aage Hansens Boghandel.
- Condit, M. M. (2013). "Pathos in Criticism: Edwin Black's Communism-As-Cancer Metaphor". *Quarterly Journal of Speech*. Vol. 99, No. 1, February 2013, 1-26.
- Etwill, P. (2019). *Forfatteren der skilte vandene*. Pdf. 2019:
<https://etwil.files.wordpress.com/2019/04/forfatteren-der-skilte-vandene-.pdf>
- Fønss, J. (1941). *Folkefester i Danmark. Minderuner af Johannes Fønss*. København: Chr. Eriksens Forlag.
- Haugan, J. (1998). *Alt er som kendt erotik. Martin Andersen Nexøs liv og værk*. København: Gad.
- Houmann, B. (1981). *Martin Andersen Nexø og hans samtid. Bind 1, 1869-1919*. København: Gyldendal.
- Houmann, B. (1982). *Martin Andersen Nexø og hans samtid. Bind 2, 1919-1933*. København: Gyldendal.
- Houmann, B. (1988). *Martin Andersen Nexø og hans samtid. Bind 3, 1933-1954*. København: Gyldendal.
- Iversen, N. og Lindhardt, J. (2009). *Ingen over tinget. Intet under tæppet. Danske politiske taler fra Ørsted og Hørup til Poul og Pia*. København: Forlaget Vandkunsten.
- Jakobson, R. (1995, opr. 1956). "To aspekter af sproget og to typer afatisk forstyrrelse". *K&K* 78, 22. årgang, nr. 2, s. 47-68. Holte: Medusa.
- Johansen, A. (2019). *Komme til orde. Politisk kommunikasjon 1814-1913*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jørgensen, C. & Onsberg, M. (2008). *Praktisk argumentation*. København: Teknisk Forlag.
- Lund, M. (2020). "Den danske oratoriske tradition". I *Danske Taler. 20 opbyggelige analyser*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 21-44.
- Lund, M. & Roer, H. (2020). "Grundlovstalen". I Lund, M. (red.), *Danske Taler. 20 opbyggelige analyser*, s. 413-432. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lund, M., Matthiesen, C. og Roer, H. (2020). "Taler ved Folkefester". I Lund, M. (red.). *Danske Taler. 20 opbyggelige analyser*, s. 409-413. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Madsen, C. og Lund, M. (2021). "Emotions in Rhetoric: From Technical to Generalized Pathos". *Rhetoric and Communications Journal*, 48 (<https://rhetoric.bg/emotions-in-rhetoric-from-technical-to-generalized-pathos>, 23 sider).
- Mattson, P.-O. (2017). *Martin Andersen Nexø. Den nordiske arbetarlitteraturens pionjär*. Lund: Ellerstroms Akademiske Forlag nr 64.
- Müller, J.-W. (2016). *Was ist Populismus?* Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Possing, B. (2018). *Argumenter mod kvinder: fra demokratiets barndom til i dag*. Kbh.: Strandberg.
- Nexø, M. Andersen (1955). "Fattigper og Fremtiden". I Houmann, B. (red.). *Taler og Artikler. Kultur og Barbari*. I udvalg ved Børge Houmann. Bind 3, s. 52-57. København: Forlaget Tiden.
- Nexø, M. Andersen (1958). *Nachlass und Archiv*. Angemüller, Marianne. Vorläufiges Findbuch des literarischen Nachlasses von Martin Andersen Nexö (1869-1954). *Band 1: Werkmanuskripte von Martin Andersen Nexö*. Berlin: Deutsche Akademie der Künste zu Berlin.
- Nexø, M. Andersen (1999). *Erindringer*. Bind 1-2. Tekstudgivelse, efterskrift og noter ved Henrik Yde. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Nexø, M. Andersen (2002). *Pelle Erobreren*. Bind 1-3. Tekstudgivelse, noter og efterskrift: Henrik Yde. Danske Klassikere. København: Borgen.

- Nexø, M. Andersen (2005). *Ditte menneskebarn*. Bind 1-2. Tekstudgivelse, noter og efterskrift: Henrik Yde. Danske Klassikere. København: Borgen.
- Roer, H. (2019): "Dramatistisk, pentadisk kritik". I Lund, M. & Roer, H. (red.). *Retorikkens Aktualitet*. 3. udgave, 2. oplag, s. 377-407. København: Hans Reitzels Forlag.
- Roer, H. (2020). "Antimilitaristisk retorik og metaforisk transcendens: Viggo Hørup og Carstens Jensens kritik af dansk krigspolitik". *Rhetorica Scandinavica*, Vol. 81, s. 97-115.
- Schmidt, A. (1989): *Jenlefesterne i Aakjærs tid*. Roslev: Forlaget Thise.
- Wander, P. (1984). "The Third Persona: An Ideological Turn in Rhetorical Theory". *Central States Speech Journal* 35, 1-18, s. 197-216
- Warring, A. (2004). *Historie, magt og identitet: grundlovsfejringer i 150 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Yde, H. (1991). *Det grundtvigske i MARTIN ANDERSEN NEXØs liv*. Andet bind. Valby: Vindrose.
- Yde, H. (2019). *NEXØ. Martin Andersen Nexø's liv og værk*. København: Lindhardt og Ringhof.